

УДК 323.28:316.774:321

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1\(77\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-2)

Антон БАДЕР

доктор політичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту соціальних і гуманітарних наук, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
bader@meta.ua

ORCID: 0000-0002-3670-5753

ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ¹

У статті наголошено, що сьогодні світова економіко-політична система увійшла до фази нестабільності, пов'язаної з процесами ротації гегемона. Підкреслено, що за І. Валлерстайном цей період триває тридцять років та характеризується скороченням можливості держав у забезпеченні внутрішньої стабільності, появою впливових позадержавних суб'єктів, розбалансуванням світової системи безпеки, зокрема, зниженням ефективності відповідних міжнародних інституцій. Заявлено, що за таких умов розмиваються грані між багатьма політичними явищами, у тому числі, й видами збройного насилля. Констатовано, що наша держава опинилась в епіцентрі вказаних подій. Зазначено, що враховуючи те, що росія, протягом більш ніж десяти років воєнного протистояння використовує широкий спектр засобів маніпулятивного впливу, постає логічне запитання, чи почав застосовуватись такий феномен як тероризм у якості інструменту інформаційної агресії.

У роботі виявлено, що тероризм як суспільно-політичне явище виник наприкінці XIX ст., а протягом першої XX ст. набув своїх основних сутнісних характеристик, серед яких ключовою є інформаційний резонанс. Констатовано, що терористичні акти передусім спрямовані на психологічний тиск – залякування, створення масової паніки та підриг довіри до державних інститутів. Підкреслено, що в епоху глобалізації завдяки сучасним медіа та телекомунікаційним технологіям цей інформаційний ефект лише посилюється. Однак заявлено, що тероризм, на відміну від диверсії та інших видів воєнних злочинів, має недержавну природу. Підкреслено, що терористичні групи діють без підтримки чи уповноваження з боку будь-якої держави. Акцентовано увагу на тому, що наведена теза важлива ще й тому, що надає підстави для подальшої кримінальної відповідальності росії як суб'єкта міжнародних відносин. Зроблено висновок, що тероризм може і застосовується в якості інструмента інформаційної агресії, однак за умови його використання недержавним актором та не під час збройного конфлікту.

Ключові слова: світова економіко-політична система, збройне насилля, сутнісні характеристики тероризму, інформаційна агресія.

Anton Bader. TERRORISM AS A TOOL OF INFORMATION AGGRESSION

The article emphasizes that today the world economic and political system has entered a phase of instability associated with the processes of hegemonic rotation. It is emphasized that according to I. Wallerstein, this period lasts thirty years and is characterized by a reduction in the ability of states to ensure internal stability, the emergence of influential non-state actors, an imbalance in the global security system, in particular, a decrease in the effectiveness of relevant international institutions. It is stated that under such conditions, the boundaries between many political phenomena are blurred, including types of armed violence. It is stated that our state has found itself at the epicenter of these events. It is noted that given the fact that Russia, for more than ten years of military confrontation, has been using a wide range of means of manipulative influence, a logical question arises as to whether such a phenomenon as terrorism has begun to be used as a tool of information aggression.

The work reveals that terrorism as a socio-political phenomenon emerged at the end of the 19th century, and during the first half of the 20th century it acquired its main essential characteristics, among which information resonance is the key. It is stated that terrorist acts are primarily aimed at psychological pressure – intimidation, creating mass panic and undermining trust in state institutions. It is emphasized that in the era of globalization, thanks to modern media and telecommunication technologies, this information effect has only intensified. However, it is stated that terrorism, unlike sabotage and other types of war crimes, has a non-state nature. It is emphasized that terrorist groups operate without the support or authorization of any state. It is emphasized that the above thesis is also important because it provides grounds for the further criminal liability of Russia as a subject of international relations. It is concluded that terrorism can and is used as a tool of information aggression, but provided that it is used by a non-state actor and not during an armed conflict.

Key words: world economic and political system, armed violence, essential characteristics of terrorism, information aggression.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день цілком очевидно, що світова економіко-політична система увійшла до фази нестабільності, пов'язаної з процесами ротації гегемона. За І. Валлерстайном цей період триває тридцять років та характеризується скороченням можливості держав у забезпеченні внутрішньої стабільності, появою впливових позадержавних суб'єктів, розбалансуванням світової системи безпеки, зокрема, зниженням ефективності відповідних міжнародних інституцій. Зрозуміло, що за таких умов розмиваються грані між багатьма політичними явищами, у тому числі, й видами збройного насилля. Нажаль наша держава опинилась в епіцентрі вказаних подій. Враховуючи те, що росія, протягом більш, ніж десяти років воєнного протистояння, використовує широкий спектр засобів маніпулятивного впливу, постає логічне запитання: «Чи почав застосовуватись такий феномен як тероризм у якості інструменту інформаційної агресії?».

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми пов'язані з феноменом «тероризм» починають активно вивчатись у другій половині ХХ ст., коли наслідки цього явища стали суттєво впливати на світові економіко-політичні процеси. Так, приділяли увагу заявленому напрямку наступні західні науковці: Л. Бремер [3], А. Б'янкі [2], Е. Стахельські [16], Б. Хоффман [5], З. Бжезінський [13], І. Валлерстайн [7; 8]. Українські дослідники також опублікували достатньо велику кількість робіт дотичних до теми, заявленої у статті. Серед них слід назвати Р. Войтовича [14], С. Телешуна [17], О. Балацьку [12] та інші. Однак, останні події у світі, у тому числі, збройна агресія росії проти України, а також засоби її реалізації, вимагають деталізації ключових властивостей тероризму, та встановлення можливих механізмів використання цього явища як інструменту інформаційного тиску.

Метою дослідження є встановлення та аналіз потенційних можливостей використання тероризму як інструменту інформаційної агресії.

Виклад основного матеріалу. Встановлення можливостей у застосуванні тероризму як інструменту інформаційної агресії потребує, на наш погляд, відстеження появи та становлення цього феномену, а також виявлення його основних сутнісних характеристик. В академічному середовищі існують різні думки щодо дати появи тероризму як політичного феномену. Частина дослідників вважають такою датою 12 лютого 1894 р. – підлив Е. Анрі бомби в паризькому кафе «Термінус».

Незважаючи на те, що тероризм почав зароджуватись із середини ХІХ ст., саме тоді він вперше був застосований невибірково проти цивільних осіб та об'єктів. Окрім того, під час судового засідання Е. Анрі заявив, що його теракт був спрямований проти буржуазії як класу [9, с. 221]. Загалом, конкретна дата хоч і викликає дискусію в науковому співтоваристві, та у визначені періоду появи тероризму сходяться більшість дослідників, вважаючи часом його виникнення другу половину ХІХ ст. [12, с. 151].

На наш погляд, появу тероризму можна цілком аргументовано пов'язати з поступовим падінням англійської гегемонії. Цей період життєвого циклу світ-економіки провокує зниження ефективності всієї світ-системи, зокрема, під ревізію підпадає міжнародний устрій, підтримувати який гегемону стає все складніше. Серед країн центру формується декілька держав претендентів на гегемонію, відбувається мілітаризація під час підготовки до майбутнього воєнного протистояння за лідерські позиції. Окрім того, економічний розвиток провідних країн гальмувався зниженням конкурентного середовища унаслідок монополізації та експлуатації колоніальної системи.

Зазначена ситуація цілком прогнозовано призвела до зростання непродуктивних витрат, фіскального тиску та, відповідно, падіння рівня життя населення як у метрополіях, так і в колоніях. Своєрідною відповіддю на це стала поява терористичних груп анархістського спрямування в Італії, Іспанії, Франції, Німеччині, Бельгії, Росії, США, Аргентині, що, як і Е. Анрі, протиставили себе і класу буржуазії, і капіталістичній державі зокрема. Окрім того, наслідки цих процесів спровокували також те, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. тероризм починають застосовувати різноманітні національні рухи (ірландські, вірменські, сербські та македонські), а також ліві радикальні політичні течії (есери, польські соціалісти тощо) [12, с. 155].

Після Першої світової війни тероризм набуває ще однієї сучасної риси. Так, основна мета теракту зміщується з безпосередньої пропаганди дією на подальший суспільний резонанс. Громадська думка, яка враховувалась уже в стратегіях анархістів та революціонерів ХІХ ст., стала багато важить у діяльності терористичних організацій. Якщо раніше мова йшла про пропаганду дією та збудження невдоволення репресивним режимом, здатним, за розрахунками терористів, перерости в революційне повстання, то після Першої світової війни терористи (перш за все

ірландські) прагнули позбавити демократичної легітимності уряд, проти якого спрямована їхня боротьба [5, с. 160]. Тобто тероризм стає інструментом саме інформаційного протистояння.

Зазначені тенденції становлення сутнісних характеристики тероризму як явища посилились у 1950-х рр., що пов'язано з удосконаленням та поширенням технічних інновацій та телекомунікаційних технологій. Так, масштабні авіаперевезення зробили терористичні угруповання більш мобільними та надали нову, досить уразливу ціль, а поширення телебачення надало масового глядача в глобальному, транскордонному масштабі [3].

Слід підкреслити, що пошук сутності та основних характеристик сучасного тероризму досить ускладнені відсутністю в політологічній науці єдності в розумінні його ключових ознак. Загальноприйнятими в науковому середовищі є лише дві ознаки: по-перше, політична вмотивованість терористів; по-друге, те, що основною стратегією впливу на опонента є залякування, створення атмосфери страху, насамперед, серед цивільного населення, тобто певний інформаційний ефект [1]. Так, Г. Кенен стверджує, що терористичний акт (убивство людей чи знищення об'єктів інфраструктури) не є самоціллю, метою тут виступає інформаційний привід, що повинен максимально видовищно генерувати враження в «глядачів». У такому контексті Б. Хоффман зазначає: «Тероризм можна розглядати як акт насилля, задуманий із метою залучення уваги та подальшої передачі послання через публічність, що він отримує» [5, с. 160].

Отже, основною тактикою сучасного тероризму є деструктивні дії, що за допомогою інформаційного ефекту, спрямовані на максимальне зниження керованості державними структурами політичних процесів. Тобто, складовою політичної функції сучасного тероризму є по факту дискредитація органів державного управління в суспільній свідомості, підриг їхнього авторитету, прагнення продемонструвати політичну неієдздатність владних інститутів у встановленні законності та правопорядку, руйнування базових основ демократичного світоустрою [17, с. 164]. Слід наголосити, що значні зусилля терористичних структур спрямовуються на створення в соціумі атмосфери страху, панічних настроїв, тривожних очікувань. Подібний стан масової свідомості розглядається терористами як найважливіша складова для досягнення заявлених політичних цілей. Одним з аспектів даної функції, є прагнення (на тлі домінуючих негативних переживань) впровадити в суспільну

свідомість ідею певної моральної переваги терористів над суспільством та його владою [5, с. 160; 16, с. 192].

Так, Е. Стахельські в одній із найбільш ґрунтовних статей, присвячених соціально-психологічній зумовленості тероризму зазначає: «Хоча дегуманізація раціоналізує масове вбивство невинних людей членами терористичної групи, додаткова фаза обумовлення допомагає запобігати виникненню каяття після акту вбивства. Демонізація, п'ята фаза соціально-психологічного процесу зумовлення, відбувається, коли члени культу стають переконаними, що ворог перебуває в союзі з дияволом і космічним злом. Оскільки більшість культур визначають «добро» щодо «зла», демонізація – широко доступна стратегія обумовлення. Згадка Сполучених Штатів як «Великого Сатани» є прикладом культурної демонізації. Оскільки більшість культур також реабілітує тих, хто бореться проти зла й знищує його, демонізація просто каналізується та посилюється терористичними групами. Якщо член терористичної групи по-справжньому переконаний, що ворожі люди похилого віку, жінки і діти – злі істоти, то вбивство їх не тільки природно; це необхідно, благородно і винагороджено тими, кого цей адепт поважає» [16, с. 192].

Наслідки описаної тактики терористичної діяльності досить ілюстративно описує один із проаналізованих нами раніше науковців країни-агресора. Зокрема, зазначається, що: «Масовий страх не просто засліплює суспільство. Він сіє розбрат: ми починаємо боятися не тільки завтрашнього дня й подальшого шокуючого розвитку подій – ми починаємо боятися один одного. Такий страх розколює суспільство, змушує одних його членів побоюватись інших, змушуючи їх діяти наперекір один одному. Так виникають справді некеровані й неконтрольовані ситуації» [9, с. 227]. Наведені тези надають вагомі підстави вважати, що росія мала всі можливості використовувати ці напрацювання в інформаційній агресії проти України.

Однак, для розв'язання центральної проблеми статті, а саме питання «Чи застосовується тероризм як інструмент інформаційної агресії?» необхідно, на наш погляд, деталізувати сутнісні відмінності цього феномену. Зокрема, порівняльний аналіз тероризму з подібними видами кримінальних правопорушень надає підстави стверджувати, що його суттєвою відмінністю є мета та цілі. Так, в українському законодавстві зазначається, що тероризмом є «суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому»

ваному застосуванні насилля шляхом захоплення заручників, підпал, убивство, тортури, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погроза вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [15]. Тобто ці загально-небезпечні діяння виступають саме засобом для досягнення терористичних цілей – залякування населення та органів влади. Отже, опосередкований характер терористичного акту є характерною ознакою, що обов'язково потрібно враховувати при деталізації сутності аналізованого явища.

У законодавстві прописана і ще одна ключова риса тероризму, а саме шкода, нанесена «ні в чому не винним людям». Це означає, що по-перше, постраждалі особи не є безпосередніми супротивниками терористів. По-друге, наявність «невинних жертв» передбачає невизначеність цього кола осіб за будь-якою ознакою. Отже, персона жертви у межах терористичного акту, не має визначальної зумовленості, на відміну, наприклад, від убивства людини у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків.

Задля більшої деталізації сутнісних характеристик тероризму та виходячи із заявленої теми, вважаємо продуктивним провести порівняльний аналіз цього феномену із таким ззовні схожим злочином, як диверсія. Метою терористичного акту, як вже зазначалось, є залякування населення та органів влади, тоді як диверсії – підриг економічної безпеки та обороноздатності супротивника. Однак, ключовою є інша відмінність. Диверсійні групи, на відміну від терористичних, є уповноваженими на свою діяльність (відкрито або таємно) посадовими особами певної держави. Водночас, терористичні структури носять антиетатистський характер, не мають зв'язку та уповноваження на діяльність з боку будь-якої держави [9, с. 82]. Окрім того, особливістю є також практично повна фінансова незалежність терористичних організацій. Зокрема, останнє, на думку колишнього директора ФБР Р. Мюллера, призводить до високої мобільності, адаптивності та суттєво ускладнює виявлення терористичної мережі [6, с. 2].

Ці тези важливі не лише тому, що надають можливість розрізнати тероризм та диверсію, вони більш актуальні в межах пошуку ключових сутнісних характеристик та розгляду цього феномену як можливого інструменту інформаційної агресії. Отже, розгляд тероризму як принципово недержавного феномену надає можливість піддати сумніву всі визначення, у яких прописаний зв'язок ана-

лізованого явища з державними структурами. На наш погляд, діяння, які досить часто розглядаються як «державний тероризм», більш раціонально кваліфікувати як диверсію, агресію, геноцид та інші види воєнних злочинів. Окрім того, за таких умов вони мають конкретного суб'єкта міжнародного кримінального злочину.

На підтвердження заявлених тез можна навести протистояння між Ізраїлем та ліванським рухом «Хезболла» в 2006 р. Так, відомо, що уряд Лівану не оголошував війну Ізраїлю, а урядові сили не брали участі у воєнних діях. Тож маємо конфлікт між державою та озброєним угрупованням, найбільш масового соціально-політично-релігійного руху у Лівані. Слід зазначити, що і причини конфлікту не схожі на ті, що лежать в основі типових видів збройного насилля, зокрема, війни. Збройна боротьба між Ізраїлем та «Хезболлою» не має ознак конфлікту за територію (територіальні претензії не були основним мотивом для жодної зі сторін) або за владу всередині держави (класичної «громадянської війни») [14, с. 9–10].

Слід наголосити, що ці особливості тероризму цілком узгоджуються із тезами І. Валлерстайна щодо зменшення на початку 2000-х рр. ролі держав у світ-системі та суттєвим зниженням їхніх можливостей у забезпеченні внутрішньополітичної безпеки. У зв'язку з цим, на думку дослідника, досить поширеним явищем стане створення приватних воєнізованих організацій етнокультурними групами, місцевими общинами, кримінальними угрупованнями, транснаціональними корпораціями та релігійними об'єднаннями [7, с. 25]. Окрім того, автор стверджує, що в таких умовах функції держави в розрізі забезпечення захисту, безпеки та добробуту для окремих індивідів, будуть переймати групи, об'єднані на основі етнічної, мовно-релігійної, родової, гендерної та іншої ідентичності [8, с. 451].

Отже, зародившись наприкінці XIX – на початку XX ст., тероризм поступово перетворився на позадержавний вид збройного насилля, а його особливості надали можливість терористичним угрупованням стати позасистемним впливовим гравцем як регіонального, так і глобального рівня. Аналіз описаних вище сутнісних характеристик дозволив нам встановити, що тероризм – це вид збройного насилля, що застосовується недержавним актором проти державних структур шляхом деструктивних дій, спрямованих на невизначене коло осіб (невибірковість жертв) з метою залякування населення та органів влади [1, с. 135]. Виходячи із заявленого слід

констатувати, що тероризм може застосовуватись як інструмент інформаційної агресії, однак за умови його використання недержавним актором.

Однак на початку ХХІ ст. починає простежуватись певна еволюція у діяльності терористичних угруповань [13, с. 103; 14, с. 9–10]. У цей період основні терористичні угруповання – «Талібан», «ІДІЛ», «Техрик-е-Талібан», «Боко Харам», «Лашкар-е-Джангві», «Ждабхат ан-Нусра», «Аш-Шабаб», окрім активного використання терористичних методів, почали виступати комбатантами – однією з військових сторін у потужних воєнних конфліктах. Звертає на себе увагу й те, що наприклад колишній «ІДІЛ» метою своєї діяльності почав бачити створення певного політичного утворення на визначеній території. Слід додати, що одні із найбільш небезпечних терористичних угруповань, які діють в зонах інтенсивних воєнних конфліктів (від афганських та пакистанських талібів до «Боко Харам» в Нігерії або «Аш-Шабаб» в Сомалі) еволюціонують за тією ж логікою, що й колишній ІДІЛ [9, с. 82].

Так, після 2009 р. діяльність терористичного угруповання «Боко Харам» набула зазначених рис, а тактика поодиноких акцій була замінена масштабними військовими операціями із захопленням певних територій та населених пунктів. У 2015 р. вказана організація увійшла до складу «Ісламської держави» (колишній ІДІЛ) та дістала назву «Західноафриканська провінція Ісламської держави» [4]. На думку О. Балацької, сьогодні проголошеною метою цього терористичного союзу є, по суті, створення на підконтрольній території єдиного інтернаціонального халіфату. Слід зазначити, що засобом реалізації вони обрали не повалення режиму Б. Асада, а створення на підконтрольній території паралельного політичного утворення [12, с. 164].

Загалом, проведений аналіз у поєднанні із нашими попередніми дослідженнями, дозволив виявити досить цікаву закономірність. На наш погляд, чітко простежується така кореляція: становлення тероризму в міжнародному масштабі на піку гегемонії США та усвідомлення терористами безперспективності прямого військового протистояння, призводить до застосування ними тактики асиметричних точкових ударів із великою кількістю жертв серед цивільних. Та, навпаки, виявлення поступового згасання гегемонії та американської військової могутності, стимулює перехід терористичних угруповань до реалізації звичайних військових заходів. Своєю чергою США, а

згодом й інші провідні у військовому плані держави, починають використовувати асиметричні, нетринітарні, форми ведення війни [9, с. 247; 11, с. 136].

Ураховуючи вищезазначену еволюцію діяльності терористичних угруповань та використання у воєнних компаніях провідних держав елементів терористичної тактики постає цілком логічне запитання. Чи можемо ми констатувати, що на початку ХХІ ст. тероризм почав використовуватись певними державами як інструмент інформаційної агресії? На наш погляд, все ж таки, ні. Допомогає підтвердити цей висновок ще одна важлива особливість тероризму, описана в юридичній науці. У межах збройного конфлікту (війни або воєнного конфлікту) кваліфікувати певні дії як терористичні недоцільно, оскільки вони підпадають під категорію військових злочинів. Нам видається об'єктивним твердження, що практично всі військові дії, зокрема й законні, з юридичного погляду можна кваліфікувати як тероризм. Отже, однією з основних відмінностей терористичного акту від воєнного злочину є наявність чи відсутність збройного конфлікту під час його реалізації [10, с. 56]. По великому рахунку, військові злочини – це дії, спрямовані проти «острівців» цивільного життя, що умовно залишаються у воєнний час, а тероризм – це, навпаки, спроба «точкового» впровадження війни в мирне життя.

Висновки. Таким чином, тероризм як суспільно-політичне явище виник наприкінці ХІХ ст., а протягом першої ХХ ст. набув своїх основних сутнісних характеристик, серед яких ключовою є інформаційний резонанс. Терористичні акти передусім спрямовані на психологічний тиск – залякування, створення масової паніки та підрив довіри до державних інститутів. В епоху глобалізації завдяки сучасним медіа та телекомунікаційним технологіям цей інформаційний ефект лише посилювався. Однак, тероризм, на відміну від диверсії та інших видів воєнних злочинів, має недержавну природу. Терористичні групи діють без підтримки чи уповноваження з боку будь-якої держави. Заявлена теза важлива ще й тому, що надає підстави для подальшої кримінальної відповідальності росії як суб'єкта міжнародних відносин. Отже слід констатувати, що тероризм може і застосовується в якості інструмента інформаційної агресії, однак за умови його використання недержавним актором та не під час збройного конфлікту. На наш погляд, у подальшому логічним буде розглянути репресії й терор як інструменти інформаційного тиску.

Література:

1. Bader A. V. Essence and definition of terrorism as a kind of armed violence. *European Journal of Humanities and Social Sciences Scientific journal*. 2020. № 2. P. 132–135.
2. Bianchi A. Assessing the Effectiveness of the UN Security Council's Anti-terrorism Measures : the Quest for Legitimacy and Cohesion. *The European Journal of International Law*. 2007. Vol. 17. № 5. P. 881–919.
3. Bremer L. P. Counter-Terrorism, Strategy and Tactics. Washington, D.C.: US Department of State, Bureau of Public Affairs, Office of Public Communication, Editorial Division. 1987. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OV9KAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (date of access: 21.04.2025).
4. Global Terrorism Index 2015. Institute for Economics and Peace. URL: <https://privacyinternational.org/sites/default/files/2018-02/Global%20Terrorism%20Index%202015%2C%20Institute%20for%20Economics%20%26%20Peace.pdf> (date of access: 21.04.2025).
5. Hoffman B. Inside Terrorism. NY : Columbia University Press, 2006. 432 p.
6. Testimony of Robert S. Mueller III Director Of Federal Bureau of Investigation before the Select Committee on Intelligence of the United States Senate. 2004. Feb. 24. 321 p.
7. Wallerstein I. Capitalist Civilization. Wei Lun Lecture Series II. *Chinese University Bulletin*. 1992. Supplement 23. P. 5–26.
8. Wallerstein I. The Essential Wallerstein. New York : The New Press, 2000. 471 p.
9. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.
10. Бадер А. В. Сутнісно-термінологічний аналіз видів зовнішнього збройного насилля. *Регіональні студії*. 2023. № 34. С. 51–59.
11. Бадер А. В., Вовк С. О., Медведська В. Ю. Іслам як об'єднуюча сила атомізованої структури міжнародного тероризму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2024. Т. 16. № 1. С. 131–140.
12. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен: специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
13. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної влади. Пер. з англійської Ганни Лелів. Львів : Літопис, 2012. 168 с.
14. Войтович Р. Глобальний тероризм як виклик суспільному розвитку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 5–17.
15. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 28.04.2020 № 361-IX від 06.12.2019 поточна редакція. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15?fbclid=IwAR21aRemFPJa9AQOVUpMl6phpQEkPqviVWfCiNUC2QmBFvBgBvK9oTgSpzw>. (дата звернення: 21.04.2025).
16. Стахельські Е. Терористів роблять, ними не народжуються: створення терористів, використовуючи соціально психологічне обумовлення. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2014. № 10 (239), трав. С. 188–197.
17. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 163–169.